

Ема Петровић
Филолошки факултет
Универзитет у Београду
ema.miljkovic@fil.bg.ac.rs

https://doi.org/10.18485/ai_diskurs_pobede.2019.ch8
821.112.2(436).09-31 Нусенбаум Л. А.

ДИСКУРС СЛОБОДЕ ВИЂЕН ОЧИМА ОРИЈЕНТАЛЦА – НА ОСНОВУ РОМАНА *АЛИ И НИНО* КУРБАНА САИДА

Дискурс слободе у књижевности, као и у другим гра-
нама уметности, може се доживети вишезначно, у зависно-
сти од визуре самог ствараоца и поруке коју својим делом
жели да пренесе. Роман *Али и Нино* одабран је за анализу
дискурса слободе јер међу својим корицама обједињује не
само виђења различитих слобода, као што су ослобођење од
војне премоћи или стране окупације, слобода говора, сло-
бода вероисповести, људска права и слободе и нарочито пи-
тање слободе жена у већинској муслиманској средини, већ и
због тога што се у овом роману укрштају различита виђења
побројаних питања: очима Алија, муслиманског племића и
Нино, хришћанке такође племенитог порекла у Азербејџа-
ну у вртлогу Првог светског рата и стварања Демократске
Републике Азербејџан. Роман, око чијег аутора још увек
постоје спорења, али који је несумњиво аутентичан сведок
бурних догађања описаних у роману, пружа увид у начин
размишљања из оријенталне али и из европске перспек-
тиве, чије се друштвене вредности преплићу у оновременом
Азербејџану. Сусрет или сукоб ове две цивилизације пружа
изузетно занимљиву представу дискурса слободе и указује
колико чак и слобода, коју у европском систему вредности
сматрамо универзалним правом, може бити релативна, ако
се стави у различит цивилизацијски контекст.

Кључне речи: дискурс слободе, *Али и Нино*, Курбан
Саид, Азербејџан, оријентална култура.

„Где нема слободе ту нема живота“
Прота Матија Ненадовић

Питање и дефинисање слободе као појма присутни су увек код настојања да се схвати и одреди однос човека и света и човека и друштва. Према мишљењу Б. Телебаковића, „током историје је слобода различито схватана. Неки су сматрали да је слобода једна, недељива, други да има више видова. Величина слободе наслућује се из јачине отпора ослобођењу. Људи заслужују то име само док стреме слободи“ (Telebaković 2003: 93).

Дискурс слободе у књижевности (а тиме и шире, у култури и уметности у целини) може се тумачити и доживљавати на различите начине. Иако је прва асоцијација на слободу у смислу ослобађања у револуционарно-војничком смислу, слобода је много шири појам од те прве асоцијације. У том смислу, може се промишљати над слободом говора, слободом мишљења, слободом вероисповести, слободом мањинске групације у односу на већинску, итд. Стога је, у контексту овог размишљања, нашу пажњу привукао роман *Али и Нино*, аутора Курбана Саида (2017), који спада у један од најпопуларнијих романа азербејџанске књижевности, али и роман о чијем аутору још увек постоје опречни ставови.

Курбан Саид је псеудоним аутора романа *Али и Нино*. Постоји неколико мишљења о његовом идентитету. Наука о књижевности у Азербејџану сматра да је аутор Јосиф Везир Чеменземинли (1887–1943), азербејџански књижевник, публициста и дипломата. Након објављивања књиге Тома Рајса *Оријенталистија – мистерија једној необичној и ојасној животи* (Београд: Едитор, 2006), преовладава мишљење да се иза псеудонима Курбан Саид крије Есад Беј, који је објављи-

вао и под псеудонимом Лео Нусибаум. Есад Беј рођен је 1905. године у Бакуу, у богатој јеврејској породици. Након Октобарске револуције бежи у централну Азију, да би се након кратког боравка у Истанбулу и Паризу настанио у Берлину. По доласку нациста на власт, са супругом одлази у Сједињене Америчке Државе (1934. године). Након развода одлази у Италију, где је и умро у Позитану 1942. године, од ретког обољења крви (Курбан Саид, *Али и Нино*, Београд: Хоплит, 2017).

Иако се на прво читање може учинити да је *Али и Нино* примарно љубавни роман, он је много више од тога. Основу приче заиста представља љубав младог Али-кана Ширваншира, младића из аристократске породице и Грузијке Нино Кипријани, такође из аристократске породице, васпитане у хришћанском и европском духу.

Радња почиње да се одиграва у предвечерје Првог светског рата, у Бакуу, који је тада, као цео Азербејџан део Руског царства. Већ сама анализа места догађања романа, открива вишеслојност дискурса слободе: положај различитих народа, али и још значајније конфесија у Руском царству, као и њихови међусобни односи на територији мултиетничког Азербејџана.

Иако је руски цар признати суверен, из сваке написане речи овог романа очигледно је да су елиту азербејџанског друштва представљали управо Азербејџанци, али више у територијалном него етничком смислу.

Иако је очигледно да је породица Ширваншир, као стара аристократска муслиманска азербејџанска породица, била на врху друштвене лествице, и породица Кипријани, који, иако Грузијци, Азербејџан сматрају својом домовином, били су изузетно уважени, иако нису конфесионално припадали муслиманској већини. Такво стање, извесно, није последица руске управе

овим просторима, већ вековне традиције где су у подкавказским регијама различите етничке и конфесионалне групе живеље једне уз друге.

Како се нижу странице романа, тако се за читаоца који му је приступио са културолошког становишта, посебно се усредсредивши на дискурс слободе, ређа читав низ питања, на која већином није могуће дати једноставне одговоре. Уосталом, ти одговори се не могу тражити искључиво између корица овог романа. Они се морају тражити у читавом комплексном контексту културолошких, историјских, конфесионалних питања, која су се испреплетала на читавом простору Кавказа, као и централне Азије у бурном последњим деценијама 19. и првим деценијама 20. века.

Иако се у годинама и месецима који су претходили Првом светском рату не може говорити о савременом концепту права и слобода грађана у царској Русији, из романа *Али и Нино* читамо да су руски службеници у Азербејдану, иако номинално владајућа елита, били изложени подсмеху, те и да су били предмет разних шала локалног становништва. Као илустрација, биће наведена једна епизода која се дешава у гимназији, где се учи, разумљиво, по руском програму. Курбан Саид ту ситуацију описује следећим речима:

Руски професори нису знали ништа од онога што се збивало у граду и околини, па чак ни они који су овде годинама предавали. Због тога смо их лако убедили да у близини Бакуу постоји азил за обелеле од лепре. Назвали смо га лепрозаријум. Кад год би неком од ученика пало напамет да лутају наоколо уместо да иду на часове, председник одељења би отишао код професора и претварајући се да је неизмерно уплашен, преносио му вест да је некикуји оболелих од лепре побегло у град... Професор би се згрозео и одмах рекао ученицима да крену

својим кућама и не враћају се док болесници не буду ухваћени. Понекад је то знало трајати и по недељу дана па и дуже. Чудно је што ни једном професору није пало напамет да се распита постоји ли на обронцима града азил за лепроzone. (*Али и Нино*, 29)

Курбан Саид наставља објашњавајући да су сви професори сматрали да су у Бакуу „сви дивљаци“ (*Али и Нино*, 30), те да је ту све могуће (*Али и Нино*, 30).

Описана ситуација свакако наводи на размишљање ко је ту заправо био слободан. Професори, као и други руски војни и административни службеници који су били распоређени на територији Азербејџана су номинално свакако били виша друштвена инстанца, барем номинално, али суштински то свакако нису успели да постигну. Или нису ни желели. За њих је то очигледно било привремено намештење, за неке можда и казна (које би се могло поредити за чувеном репликом из непревазиђене *Госпође министарке*: „Ићи ћеш ти мени Чедо у Ивањицу“), а ако је и било оних који су желели да се уклопе, средина то није лако омогућавала.

Занимљиво је уочити да су ученици имали велику слободу у исказивању свог мишљења, иако би се могло очекивати да руски професори инсистирају на својим ставовима. Разлике у погледима се могу сагледати у дискусији на часу географије, везану за специфичан положај Бакуа, како географски, тако и геостратешки и политички. Дилема је сагледана у речима професора:

Природна граница Европе на северу је Северно море, на западу Атлантски океан а на југу Медитеран. Источна граница Европе простире се кроз Руско Царство дуж планине Урал, преко Каспијског мора и Транскавказке области. Неки научници сматрају да је подручје јужно од Кавказа Азија, а други, с обзиром на културне одлике

Транскавказије да је део Европе. Децо, највише од вас зависи да ли ће наш град припасти напредној Европи или заосталој Азији. (*Али и Нино*, 7)

Кроз речи Курбана Саида пред очима нам се ствара врело слеподне у Бакуу, где на часу географије у Царској гимназији професора слуша тридесет муслимана, два Јерменина, два Пољака, три сектраша и један Рус. Курбан Саид истиче:

Никад нисмо размишљали о необичном положају нашег града... Неко време седели смо тихи, што задивљени његовим знањем, што због терета одговорности који се изненада свалио на наша рамена. Онда се јавио Мехмед Хајдар који је седео у последњој клупи:

„Професоре, ми бисмо више волели да останемо у Азији“. (*Али и Нино*, 7)

Оно што је изазвало буру смеха код осталих чињеница су разлози због којих је поменути ученик изразио такав став. Наиме, школски систем је био такав да су по Закону министарства просвете Царске Русије, ученици из азијског дела Русије разред могли да понављају безброј пута. Мехмед Хајдар је, како нам приповеда Курбан Саид, већ другу годину заредом био трећи разред гимназије. (*Али и Нино*, 7–9)

Читаоцу остаје да се запита да ли је то слобода, незаинтересованост, презир према становницима азијског дела Русије. Свакако на основу само једног примера, немогуће је дати прецизан одговор на то питање. Али ипак, чини се да царска власт није била спремна да дубоким реформама измени оријентални начин размишљања, па и школовања. Та процена је, извесно, дубоко повезана са чињеницом да су органи власти били

свесни да би корените промене могле да изазову дубље немире, те су се у многим ситуацијама мирили са постојећим стањем.

Однос Европе и Азије, који се прелама кроз цео роман *Али и Нино*, и који представља суштину у анализи дискурса слободе који провејава кроз цело анализирано део, може се наћи и у речима главног женског лика, Грузијке Нино Кипријани. Описана ситуација је изразито илустративна и намеће многа питања:

Девојке су шетале по дворишту с једноставним плавим униформама и опасаним белим кецељама. Махнула ми је рођака Ајша. Она је ходала руку под руку с Грузијком Нино Кипријани, најлепшом девојком на свету. Када сам испричао о сукобу различитих мишљења на часу географије између мене и професора, најлепша девојка на свету рекла ми је уздигнутог носа:

„Али-кане, зар си толико глуп. Богу хвала што смо у Европи. Да смо у Азији морала бих да носим мараму преко лица па ме не би могао видети“. (*Али и Нино*, 9)

„Њен аргумент био је толико убедљив“, наставља дање елаборацију Курбан Саид, „па сам одмах променио мишљење. Захваљујући спорном географском положају Бакуа, могао сам да гледам најлепше очи на свету“.

Мишљења смо да управо ова мисао осликава читав иницијално постављен проблем у сагледавању дискурса слободе између Истока и Запада, између Европе и Азије, између хришћанства и ислама. Овакав став указује још на један, можда најважнији закључак: не смеју се правити генерализације, које нису ретке. Не сме се положај муслиманке посматрати искључиво у једној равни, без синхронијског и дијахронијског пре-

сека.¹ Исто вреди и за положај немуслимана у већински муслиманској, као и муслимана у већински хришћанској средини. Сваки случај, свака заједница се мора посматрати посебно, у оквирима њених историјских и културолошких вредности.

Читав однос ово двоје младих, од школске љубави до брака, у бурним историјским временима, одржаваће сва ова питања уз стално вишесмислене одговоре на њих, као што је вишесмислен и однос Истока и Запада.

Како се роман *Али и Нино* сматра аутобиографским, на основу њега се могу доносити закључци о друштвеним односима и појавама. Очигледно је да у предреволуционарном Бакуу љубав између хришћанке и муслимана није била ни неуобичајена, ни недозвољена. Ипак, сплет околности (отмица Нино и њен бег од куће да се уда за Алија) одводе протагонисте најпре у планинско село, где неочекивано уживају у једноставном начину живота, који несумњиво доноси и слободу, али онда пред страхом од револуције беже у Техеран, где је Али желео да своју жену склони на сигурно. Посебно је релевантна чињеница и да се породица Кипријани такође склонила у Техеран, чекајући тренутак да поново може да се врати у Бакуу.

У Техерану разлике између њиховог порекла и културолошког обрасца у много већој мери долазе до изражаја. У Техерану нема мултикултуралног духа Бакууа, и иако по исламским нормама муслиману није забрањено да се ожени немуслиманком, нити је она принуђена да промени своју веру, очекује се да се понаша као добра супруга свом мужу. У овом случају, за Нину то значи огромну промену. Иако у изузетној раскоши и богатству, коју јој пружа палата Ширваншаха у Техера-

1 Детаљније видети. Д. Танасковић, *Ислам, догма и живот*, Београд: СКЗ, 2018. Треће допуњено издање.

ну, она се осећа као птица у кавезу. Тешкоће које је имала да се прилагоди новој средини најбоље се читавају из дијалога које је имала са евнухом² који јој је додељен као слуга. Нити она жели његове услуге, нити он може да разуме своју младу господарицу.

Ситуација се најбоље сагледава кроз речи саме Нино, која покушава да објасни свом вољеном супругу како се заиста осећа:

Овде се сви према мени опходе као да сам некаква скупоцена и ломљива ствар. Ја не знам колико вредим, али знам да нисам ломљива, нити некакав предмет... Мени се овде ништа не допада... Осећам се као да смо окружени силама зла које су у сваком тренутку могу и на нас обрушити. (*Али и Нино*, 179)

Читајући дубље роман, не можемо се отети утиску да се у Техерану и сам Али бори са сукобом идентитета. Његово порекло и чињеница да је део моћне породице Ширваншах је нешто чиме се поноси, али и што му намеће одређене норме понашања. Да ли то значи да је слобода деловања појединца друштвено условљена? Извесно је одговор да.

С друге стране, Нино је његов живот и све би учи нио да она буде срећна. Тако се у њему мешају разнородна осећања, која код Нино нису прошла незапажено. С једне стране, он настоји да покаже својој породици и техранском високом друштву како је достојан свог презимена, а са друге стране жели да учини своју жену задовољном и испуњеном. Он чак (вероватно и с правом) сматра да ће олакшати живот и себи и Нино уколико се понаша у складу са очекивањима средине. Мо-

2 Евнух је у исламском свету слуга у харему, јер као „непотпун“ мушкарац може да буде у женским одајама куће.

жда би се могло рећи да очекује да им тај чин обезбеди одређене слободе у оквирима свакодневног понашања.

Она, пак, ствари види другачије. Најбољи пример за то је обележавање битке код Кербале, једне од најзначајнијих догађаја у историји муслимана – шиита. Али се активно укључује у обележавање, сматрајући да ће тим чином олакшати положај и себи и Нино. Извесно је да је у дубини душе и сам пожелео да буде део те церемоније. Али, случајно га видевши, Нино тај чин карактерише као дивљаштво и оштро реагује на поступке свог супруга.

„Мрзим те, Али-кане!“, викну ужаснута сопственим речима.

„Нино, јеси ли болесна?“

„Нисам, мрзим те!“

Угризе се за доњу усну и погледа ме као повређено дете.

„Шта ти је Нино?“

„Мрзим те“, поновила је с гађењем и погледала моје исцепано одело и изранављена рамена.

„Али зашто? Шта сам лоше урадио?“

„Показао си своје право лице, Али-кане“.

Рекла је то тихо, безизражајно, замишљено.

„Била сам код родитеља. Док смо пили чај, холандски конзул нас је позвао у госте. Он станује на Топовском тргу. Хтео је да видимо један од варварских обичаја Истока. Стајали смо крај прозора и посматрали гомилу која је пролазила. Чула сам бубњеве и видела избезумљена лица. Било ми је мука од тог призора... Онда смо чули врисак и угледали неког дервиша у дроњцима како се баца пред ноге једног коња. Конзул је показао ка једном месту на тргу и запањен упитао – Зар оно није...? Ништа више није рекао...То си био ти Али-кане! Постало ми је јасно да нас двоје дели огромна провалија. Младић Хусеин³ убио је

3 Обележавање битке код Карбале је један од најзначајнијих догађаја у календару шиитских муслимана. Битка код Карбале одиграла се 681. године између снага халифе Јазиде,

нашу блискост, Али-кане. Од тада па за све времена ти ћеш за мене бити само један од дивљака из гомиле“.

...

„Зашто си то урадио?“

„Због тебе, али ти то не можеш разумети“.

„Не вреди, Али-кане. Докле год будемо у Персији, мрзећу те. Ја то не могу да променим.“ (*Али и Нино*, 182–184)

Роман нас води и у славне дане Демократске Републике Азербејџан (1918–1920), прве секуларне државе у муслиманском свету, где Али и Нино имају своје високо место, као друштвена елита Бакууа. Донекле изненађује одбијање Алија да прихвати место азербејџанског изасланика у Паризу, што показује да је његова везаност за Оријент већа него што би се то на први поглед могло наслутити. Чак ни његова неизмерна љубав према Нино га није навела да се предомисли у вези са тим намештењем. Уосталом, у том периоду, када се Нино осећала као поносна, слободна Азербејџанка, Али се трудио да сакрије своје незадовољство.

„Али, ти се сада сигурно осећаш као што сам ја код твоје тетке и њене ћерке у Техерану. Не знам шта ћу са онолико мушкараца и не желим да ме онолико гледају (реч је о младим Енглезима, дипломатама и офици-

сина Муавије, утемељивача династије Омајада (661–680) и Хусејина, сина Алијевог (који је после пророка Мухамеда, најзначајнија личност код шиитских муслимана. Али је био четврти „правоверни“ халифа, али и Мухамедов рођак, као и отац два његова унука Хасана и Хусеина. Алијеве присталице су основале шиитску следбу у исламу). У борби око превласти, Јазид је однео победу, његове снаге су убиле не само Хусеина, већ и већи део његове породице као и присталица. Ова битка, као један од најтужнијих догађаја за шиите, и данас се обележава. Курбан Саид описује како су се у Техерану двадесетих година 20. века мушкарци шибали у јавности, у знак саосећања са Хусејиновим патњама. Детаљније видети: (Velajati, 2008)

рима, који су били на служби у Бакуу, у новоснованој ДРА. Е. П.)

Окренула се и пришла мајоровој жени. Чуо сам кад је рекла:

„Требало би да одете у наше позориште. Шекспир је управо преведен на азербејџански. Следеће недеље биће премијера Хамлета“.⁴ (*Али и Нино*, 195)

Свакако да у овом роману постоји још нивоа на којима би се могао посматрати дискурс слободе. Уосталом, однос Истока и Запада, Оријента и Окцидента је непресушан извор таквих тема, питања и дилема. Потпуни, заокружени, целовити одговор није могуће дати. Не само на основу овог романа, него и на много ширем плану. Истраживач мора да настоји да буде објективан аналитичар, да постави појаве и догађаје у прави контекст, да не доноси пребрзе закључке и вредносне судове. Мора да настоји да схвати, а не само опише, да објективно оцени, а не да вреднује.

Анализа дискурса слободе на основу романа *Али и Нино* представља само један искорак у наведеном правцу. Ова тема заслужује једну ширу елаборацију, поткрепљену и неким другим књижевним делима, али и примарним историјским изворима.

4 Превођење Шекспира на Азербејџански представља велики искорак у муслиманској средини. То је, колико је нама познато, први превод Шекспира на један језик који се говори у доминантно муслиманској држави.

Извори и литература

- Rajs, Tom. *Orientalista*. Beograd: Alnari, 2009. Štampano.
- Said, Kurban. *Ali i Nino*. Beograd: Hoplit, 2017. Štampano.
- Telebaković, Boško. „Problem slobode“. *Godišnjak Fakulteta Političkih nauka* (2003): 93-115. Štampano.
- Velajati, Ali Akbar. *Istorija kulture i civilizacije islama i Irana*. Teheran: Centar za dokumenta i istoriju diplomatije MSP IR Iran, 2008.
- Танасковић, Дарко. *Ислам, доіма и живоїї*. Београд: СКЗ, 2018. Штампапо.

Ema Petrović

DISCOURSE OF FREEDOM SEEN BY THE EYES
OF AN ORIENTAL. BASED ON THE NOVEL
ALI AND NINO BY KURBAN SAID

The discourse of freedom in literature, as well in other branches in art can be perceived visually, depending on the vision of the author himself and the message he wishes to convey through his work. Novel *Ali and Nino* was selected for the analysis of discourse of freedom because it combines not only the view of various types of freedom, such as the liberation from foreign occupation, freedom of speech, freedom of confession, human rights and freedoms, and especially the issue of women freedom in the environment with the Muslim majority, but also because the different views of the above mentioned issues in this novel have been brought to our research attention.

The author of this novel was an authentic witness of the events described in the novel. He provided insights into the way of thinking from the Oriental but also from the European perspective, the social values of which stand side by side in the Azerbaijan of that time. The conflict of those two civilizations provides an extremely interesting presentation of the discourse of

freedom and indicates how much freedom, which we consider as universal and unique, as a system of values within the European system of values, can be rendered relative if placed in the different civilization and cultural context.